

EVRENSELLİĞİN SONUCU OLARAK İNSAN HAKLARI KOŞULLULUĞU: ABD VE AB ÖRNEKLERİ*

Araştırma Makalesi

Dr. Abdulkadir PEKEL**

ÖZET

Geleneksel olarak, devletin kendi sınırları içinde kalan eylemlerinin uluslararası ilişkiler bakımından ilgisiz görülmesine ve otorite kullanımının sınırlar içerisinde kaldığı müddetçe meşru kabul edilmesine rağmen; insan haklarına ilişkin uluslararası hukuk kurallarının yaygınlaşmasıyla insan hakları devletlerin uluslararası meşruiyetleri açısından da dikkate alınan bir değer haline gelmiştir. Bu bakımdan bazı devletler ilişki kuracağı devletlerin insan hakları karnesini göz önünde tutarak hareket etmekte, insan hakları konusunda kötü sicil sahibi devletlerle iş birliği yapmaktan kaçınmaya özen göstermektedir. Konusu insan hakları olmayan bir uluslararası sözleşme, taraflardan birinin insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle askıya alınabilmekte; ekonomik yardımlar ve iş birliği politikaları insan hakları ihlalleri sebep gösterilerek durdurulabilmektedir. Bu uygulamaya "koşula bağlama" ya da politik koşulluluk (political conditionality) denmektedir. Koşulluluk "Özel/belirli hedeflere ulaşmak amacıyla; üst seviyede ya da halk düzeyinde siyasi ve davranışsal değişiklikler ortaya çıkarmak için öncelikli olarak ekonomik araçların kullanılması ya da kullanılmaması" olarak

* Bu makalenin özeti 27-29 Mayıs 2021'de düzenlenen 7. ASOS Uluslararası Hukuk Sempozyumu'nda "ABD ve AB'nin Dış İlişkilerinde İnsan Hakları Koşulluluğu" başlığıyla sunulmuş ve özet kitapçığında yayımlanmıştır.

** Dr. Araştırma Görevlisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-1696-6075, **e-posta:** abdulcadirpekel@gmail.com.tr

Makalenin Geliş Tarihi: 03.08.2022

Makalenin Yayımlanmasının Uygun Bulunduğu Tarih: 28.10.2022

tanımlanmaktadır. Örneğin Avrupa Parlamentosu bazı dış ticaret ve iş birliği anlaşmalarını insan hakları ihlalleri gerekçesiyle engellemiş, Uganda, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Sudan'a yapılacak yardımların askıya alınmasını sağlamıştır. AB bu yönde politika izleyerek diğer ülkeleri insan hakları normlarına uymaya yöneltmeye çalışmıştır. Çeşitli AB belgelerinde insan hakları koşulluluğu Birliğin resmi politikası haline getirilmiştir. Keza ABD 1974 yılında Dış Yardım Yasası'nda yaptığı değişiklikle ekonomik ve güvenlik yardımlarını insan hakları koşuluna bağlamıştır. Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanlığı her yıl Kongre'ye sunulmak üzere bir insan hakları raporu hazırlamakta ve bu raporlar dış yardımlar konusunda dikkate alınmaktadır. Bu yazıda AB ve ABD'nin insan haklarına ilişkin koşulluluk uygulamaları incelenecek, bu uygulamaların insan hakları bakımından doğurduğu sonuçlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Koşulluluk, Dış Yardım, ABD, Avrupa Birliği

HUMAN RIGHTS CONDITIONALITY AS A CONCOMITANT OF UNIVERSALITY: THE US AND THE EU EXAMPLES

ABSTRACT

Although traditionally, what the state does within its borders is regarded irrelevant in terms of international relations and legitimate as long as the exercise of authority remains within the borders; after the spread of international legal norms on human rights, human rights became a value that is taken into account in terms of the international legitimacy of states. In this regard, some states take into account the human rights standards of the states with which they will establish relations, and avoid cooperating with states with bad human rights records. An international trade or cooperation agreement can be suspended on the grounds that one of the parties violates human rights. Economic aid and cooperation policies can be based on human human rights violations. This practice is called political conditionality. Conditionality is defined as "the use or non-use of economic tools primarily to bring about political and behavioral changes at the high or public level in order to achieve specific goals". For example, the European Parliament blocked some foreign trade and cooperation agreements on the grounds of human rights violations. Human rights conditionality has become the official policy of the European Union (EU) in various EU documents. Likewise, in the USA, with the amendment made in the Foreign Aid Act in 1974, human rights have become a condition for economic and security assistance. In this context, the US Department of State prepares a human rights report to be submitted to Congress every year and these reports are taken into consideration in terms of foreign aid. In this article, the human rights conditionality practices of the EU and the USA will be

examined, and the consequences of these practices in terms of human rights will be evaluated.

Keywords: *Human rights, Conditionality, Foreign Aid, USA, European Union*

GİRİŞ

İnsan haklarının günümüzde uluslararası hukuk ve politikanın başat kavramlarından biri olduğuna şüphe yoktur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerek Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde, gerekse bölgesel düzeyde ortaya çıkan insan hakları sözleşmeleri ve ilgili koruma mekanizmaları ile insan hakları dünya üzerindeki bütün devletler tarafından büyük ölçüde kabul edilen bir meşruiyet ölçüsüne dönüşmüştür. İnsan haklarına ilişkin gelişmeler, çeşitli hükümet dışı uluslararası kuruluşlar tarafından izlenmekte, bunun yanında devletler arası ilişkilerde de sık sık gündeme gelmektedir.

Bunun en önemli örneklerinden biri uluslararası yardım ve iş birliğinin insan haklarının korunması ya da geliştirilmesi şartına bağlanmasıdır. Buna insan hakları koşulluluğu denmektedir. 1970'li yıllarda ABD tarafından başlatılan, yardımı insan haklarına riayet koşuluna bağlı tutma yaklaşımı, 80'ler boyunca yayılmış ve 90'larla birlikte AB ülkeleri, İskandinav ülkeleri, Japonya, Kanada gibi bütün gelişmiş devletlerce kabul edilerek genelleşen bir politika niteliğine bürünmüştür¹.

Bu çalışmanın amacı insan hakları koşulluluğunun hangi hukuki araçlarla gerçekleştirildiğine ilişkin fikir vermektir. Uluslararası yardım ve iş birliği, ulusal kaynakların başka ülkelere aktarımını düzenleyen iç hukuk kurallarıyla ya da ekonomik, ticari ya da siyasi konularda eş güdüm içinde hareket edilmesini öngören uluslararası sözleşmelerle hukuk alanına yansımaktadır. Dolayısıyla insan hakları koşulluluğuna ilişkin hukuki araçları inceleyen bir çalışmada dış yardım yasaları ve ekonomik/siyasi/ticari iş birliğini kuran ve düzenleyen uluslararası sözleşmeler birincil kaynak niteliği taşımaktadır.

Hem uygulamanın ilk ortaya çıktığı yer olması, hem de oldukça ayrıntılı düzenlemelere yer vermesi sebebiyle, dış yardım yasaları açısından Amerika Birleşik Devletleri (ABD) uygulaması örnek olarak ele alınmıştır. Uluslararası sözleşmeler açınsındansa, insan hakları koşulluluğunu üçüncü ülkelerle kurulan iş birliği ilişkilerinde standart bir hukuki uygulama haline getirdiği için Avrupa Birliği (AB) örneği ele alınmıştır.

¹ Özdek, Yasemin: Uluslararası Politika ve İnsan Hakları: Eleştirel Bakışlar, Öteki, Ankara, 2000, s. 21-22.

Aşağıda insan hakları koşulluluğunun zemini olarak insan haklarının evrenselleşmesine değinildikten sonra, koşulluluğun kavramsal çerçevesi verilecektir. Daha sonra ABD'nin koşulluluk uygulaması açısından dış yardım yasalarına ve AB'nin dış yardım ve ticaret sözleşmelerine koymuş olduğu insan hakları koşullarına ilişkin örnekler incelenecektir.

I. İNSAN HAKLARI KOŞULLULUĞUNUN ZEMİNİ: İNSAN HAKLARININ EVRENSELLEŞMESİ

İlk insan hakları bildirimleri ve bu bildirilere temel hazırlayan düşünürlerde tarih-ötesi haklar olarak telakki edilen insan hakları, ulusal ölçekte devletin ve iktidarın meşruiyetinin ölçüsü olarak değerlendirilmiştir. Bu bakımdan, insan haklarının ihlal edilmesi, iktidarın meşruiyetini sorgulamayı gerektirecek bir durum olarak görülmüştür². Vestfalyan egemenlik anlayışının³

² Örneğin Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde insanların insan haklarını korumak amacıyla yönetimler kurdukları ifade edilmiştir. Bildiri'ye göre yönetimler bu amaca ulaşmada "köstekleyici olmaya başladığında, bu yönetimi değiştirmek ya da düşürmek, yeni bir yönetim kurmak" halkın hakkıdır. Benzer şekilde Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde "toplumların uğradıkları felaketlerin ve yönetimlerin bozulmasının yegane nedeninin; insan haklarının bilinmemesi, unutulmuş olması ya da hor görülüp kâle alınmamasına bağlı olduğu" ifadesi yer almaktadır. Bu ifadelerin John Locke'un ihtilal teorisiyle bağlantılı olduğu açıktır. Locke, doğa yasasından akıl yoluyla çıkarılan hakların devredilmez, vazgeçilmez haklar olduğunu, dolayısıyla devleti kuran sözleşme ile devlete devredilmeyeceğini; devletin bu hakları sürekli olarak ihlal etmesi durumunda halkın direnme hakkını kullanabileceğini belirtmekteydi (Bkz.: Değirmencioglu Yıldız, Burcu: "John Locke'ta Doğa Durumu ve Direnme Hakkı", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(3), 2016, ss. 391 vd.)

³ "Vestfalyan egemenlik anlayışı" ya da "Vestfalyan düzen" ile devletlerin kendi sınırları içinde mutlak bir otoriteye sahip olduğu, devlet-üstü otoritelerin reddedildiği ve iç-işlerine yönelik dış müdahalelerin hiçbir şartta kabul edilmediği bir devlet egemenliği ve uluslararası düzen kastedilmektedir (Bkz.: Kaygusuz, Özlem: "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler içinde*, ed. Evren Balta, İletişim, İstanbul 2014, ss. 26, 27; Kiraz, Sami: "Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 5(1), 2012, s. 98; Özel Özcan, Merve Suna: "Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(1), 2019, s. 54. Vestfalya Barış'ından sonra her biri kendi toprakları üzerinde egemen, başka bir otoriteden bağımsız ve birbirine eşit çok sayıda devletin oluşturduğu bir düzenin ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Salihpaşaoğlu, Yaşar / Gümüş Boyacı, Özgem Tuğçe: "Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 2020 s. 192). Öte yandan antlaşma metinleri, antlaşma öncesi ve sonrası tarihi gelişmeler incelendiğinde, Vestfalya antlaşmalarının egemenlik kavramı bakımından milat kabul edilmesinin bir "söylence"den ibaret olduğu ve gerçeği yansıtmadığı ifade edilmektedir (Bkz.: Salihpaşaoğlu / Gümüş Boyacı, s. 215; Tatar, Dilara Buket: *Doğa Bilimlerinin Hukuk Felsefesine Etkisi: Modern ve Postmodern Paradigma Ekseninde Bir Değerlendirme*, Onikilevha, İstanbul 2020, ss. 62-68).

geçerliliğini sürdürdüğü bu dönemde, insan haklarına verilen bu meşrulaştırma rolü henüz uluslararası alana yansımamıştır⁴. Bu dönemde insan hakları, iktidarın ulusal düzeyde, başka bir ifadeyle vatandaşları nezdinde, sahip olduğu meşruiyeti yitirdiğine ilişkin iddiaların dayanağını oluşturmuştur.

Evrensel insan haklarının, doğal hukuk ve doğal haklar düşüncesinin etkisiyle büründüğü meşrulaştırma rolü, II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde de önemli sonuçlar doğurmaya başlamıştır⁵. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, insan haklarının korunması oluşturulan uluslararası düzenin unsurlarından biri olarak görülmüştür⁶. Nitekim BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve onu takip eden pek çok uluslararası sözleşme ile insan hakları neredeyse tüm devletler tarafından kabul edilen bir hukuki standarda dönüşmüştür. BM üyesi olan ya da olmayan 197 devletten 173'ü (%87,81 oranında) Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi⁷, 171'i (%86,80 oranında) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme'yi⁸ onaylamıştır. Bu 197 devletin tamamı, BM çatısı altında ortaya çıkan insan hakları sözleşmelerinden en az birini onaylamıştır⁹. İnsan haklarını korumaya yönelik bölgesel örgütler ve uluslararası sözleşmeler de mevcuttur. Ayrıca tüm devletler anayasalarında insan hakları listelerine yer vermektedir¹⁰. Tüm bunları birlikte değerlendirdiğimizde insan haklarının hukuki açıdan evrensel hale geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır¹¹.

⁴ Donnelly, Jack / Whelan, Daniel J.: *International Human Rights*, Routledge, New York 2020, s. 36.

⁵ Doğan, İlyas: *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*, Astana, Ankara 2014, s. 230.

⁶ BAYEFESKY, Anne F.: "Cultural Sovereignty, Relativism, and International Human Rights: New Excuses for Old Strategies", *Ratio Juris*, 9 (1), 1996, s. 42.

⁷ BM Genel Kurulu'nun 16.12.1966 tarih ve 2200 A (XXI) sayılı kararı ile kabul edilen bu sözleşme, 19.12.1966'da imzaya açılmış ve 23.04.1976'da yürürlüğe girmiştir.

⁸ BM Genel Kurulu'nun 16.12.1966 tarih ve 2200 A (XXI) sayılı kararı ile kabul edilen bu sözleşme, 19.12.1966'da imzaya açılmış ve 03.01.1976'da yürürlüğe girmiştir.

⁹ <https://indicators.ohchr.org/> (30.03.2022)

¹⁰ Freeman, Michael: *İnsan Hakları: Disiplinler Arası Yaklaşım*. (çev. A. Erkan Koca, Asena Topcubaşı), Birleşik Yayınları, Ankara (2008) s. 62; Henkin, Louis: *"The Universality of the Concept of Human Rights"*, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 506(1), 1989 s. 13.

¹¹ Nitekim bkz.: Gemalmaz, M. Semih: *Devlet, Birey ve Özgürlük*, Legal, İstanbul 2016, s. 687; Akıllıoğlu, Tekin: *İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*. Yetkin, Ankara 2019, ss. 60-61; Donnelly, Jack: *Universal Human Rights in Theory and Practice*.

Bu evrensellik, günümüzde insan haklarının devletlerin iç işleriyle sınırlı kalmadığı anlayışını beraberinde getirmiştir. İnsan hakları açısından olumsuz olduğu değerlendirilen bir gelişme, çeşitli devlet ya da uluslararası örgütlerden farklı düzeylerde tepkilerle karşılaşabilmektedir. Örneğin Çin'in Uygur Türkleri'ne soykırım uyguladığı iddiaları sonrasında ABD, AB, Birleşik Krallık ve Kanada bazı Çin yetkililerine karşı malvarlığı dondurma ve seyahat yasağını içeren yaptırım kararları almışlardır¹². Benzer şekilde, Cemal Kaşıkçı'nın İstanbul'da Suudi Arabistan Devleti'nin görevlendirdiği bazı kimseler tarafından öldürülmesi sonucu uluslararası kamuoyunda büyük bir tepki uyanmış; ABD olayla ilgili olduğunu ileri sürdüğü Suudi Arabistan kamu görevlilerine karşı seyahat yasağı, malvarlığı dondurma, ticari ilişki kurma yasağı gibi yaptırımları içeren bir karar almıştır¹³. Son olarak Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararı sonrasında BM, Avrupa Konseyi ve ABD'den üzüntü ve endişe bildiren açıklamalar gelmiş, Türkiye kararı gözden geçirmeye davet edilmiştir¹⁴.

Bütün bunlar, insan haklarının devletlerin uluslararası meşruiyetleri açısından da dikkate alınan bir değer haline geldiğini göstermektedir. Geleneksel olarak devletin kendi sınırları içerisinde kalan eylemlerinin uluslararası ilişkiler bakımından ilgisiz görülmesine ve otorite kullanımı ülkenin sınırları içerisinde kaldığı müddetçe meşru kabul edilmesine rağmen; insan haklarına ilişkin uluslararası hukuk kurallarının evrenselleşmesi sonucunda, insan hakları uluslararası meşruiyetin ölçütlerinden biri olarak değerlendirilmeye

Ithaca University Press, Ithaca and London 2013, s. 94; BREMS, Eva: Human Rights: Universality and Diversity. Martinus Nijhof Publishers, The Hague 2001, s. 5.

¹² The Guardian, "US and Canada follow EU and UK in sanctioning Chinese officials over Xinjiang", 22.03.2021, <https://www.theguardian.com/world/2021/mar/22/china-responds-to-eu-uk-sanctions-over-ughurs-human-rights> (30.03.2021); BBC News, "Uighurs: Western countries sanction China over rights abuses", 22.03.2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-56487162> (30.03.2022).

¹³ Deutsche Welle Türkçe, ABD'den Suudi vatandaşlarına "Kaşıkçı" yaptırımları, 26.02.2021, <https://www.dw.com/tr/abdden-suudi-vatanda%C5%9Flar%C4%B1na-ka%C5%9F%C4%B1k%C3%A7%C4%B1-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1-a-56720510> (30.03.2021); CNNTürk.com, 09.04.2019, <https://www.cnnturk.com/dunya/abdden-suudilere-kasikci-yaptirimi-ulkeye-girisleri-yasaklandi> (30.03.2022).

¹⁴ "Council of Europe leaders react to Turkey's announced withdrawal from the Istanbul Convention", 21.03.2021, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-leaders-react-to-turkey-s-announced-withdrawal-from-the-istanbul-conventi-1> (30.03.2021); BBC Türkçe, "Biden, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesinin hayal kırıklığı yarattığını açıkladı", 21.03.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56477332> (30.03.2021); "Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden Çekilmesine İlişkin BM Ortak Açıklaması", 20.03.2021, <https://turkey.un.org/tr/122727-turkiyenin-istanbul-sozlesmesinden-cekilmesine-iliskin-bm-ortak-aciklamasi> (30.03.2021).

başlamıştır¹⁵. Ortaya çıkan bu durum uluslararası yardım ve iş birliği konularına da yansımış, "insan hakları koşulluluğu" olarak ifade edilen uygulamayı beraberinde getirmiştir.

II. İNSAN HAKLARI KOŞULLULUĞU

Politik yönü ağır basan koşulluluk, hukuk alanında çalışan akademisyenler tarafından da nadiren analiz edilmiştir¹⁶. İnsan hakları koşulluluğunu, insan haklarının evrenselleşmesinin bir sonucu olarak, yabancı devletlerin iç işlerine insan hakları gerekçesiyle müdahale etmenin görünüm biçimlerinden biri olarak ele almak, meselenin hem siyasi hem hukuki boyutlarını tespit eden yerinde bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır¹⁷.

Dolayısıyla uluslararası ekonomik iş birliği ya da yardım için insan haklarına saygının şart koşulması, yabancı devletlerin iç işlerine insan hakları gerekçesiyle müdahale etmenin görünüm biçimlerinden biridir¹⁸. Bu bakımdan bazı devletler ilişki kuracağı devletlerin insan hakları karnesini göz önünde tutarak hareket etmekte, insan hakları konusunda kötü sicil sahibi devletlerle iş birliği yapmaktan kaçınmaya özen göstermektedir¹⁹. Konusu insan hakları olmayan bir uluslararası sözleşme, taraflardan birinin insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle askıya alınabilmekte; ekonomik yardımlar ve iş birliği politikaları insan hakları ihlalleri sebep gösterilerek durdurulabilmektedir. Bu uygulamaya "koşula bağlama"ya da "politik koşulluluk" (*political conditionality*) denmektedir²⁰. Yasemin Özdek koşulluluğu "yardım verenlerin yardım alan devletlerin politik ortamını değiştirmek amacıyla yardımı koşula bağlı

¹⁵ Donnelly / Whelan, s. 38. Bu yaklaşım John Rawls'un insan hakları anlayışında da yankılanmaktadır. Rawls'a göre insan haklarını "ihlal eden yasatanımsız bir devlet kınanır ve ağır vakalarda güç kullanmayı gerektiren yaptırımlara hatta müdahaleye maruz bırakılır." İnsan haklarının garanti altına alınması, diplomatik ve ekonomik yaptırımların ya da vahim durumlarda askeri güçle zor kullanmanın gereğini ortadan kaldırır. Bu hakların uluslararası ilişkilerdeki rolü budur. Bkz.: RAWLS, John: Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması", Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 86.

¹⁶ Fierro, Elena: European Union's Approach to Human Rights Conditionality in Practice, Martinus Nijhof Publishers, The Hague 2003, s. 93.

¹⁷ Bu yaklaşım için bkz.: Özdek, ss. 17 vd.; Noguera, Diego J. Linan / Martinez, Louis M. Hinojosa: "Human Rights Conditionality in the External Trade of the European Union: Legal and Legitimacy Problems", Colombia Journal of European Law, 7, 2001, s. 307.

¹⁸ Özdek, s. 20.

¹⁹ Güneş, Ahmet M.: İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Adalet, Ankara 2020, s. 249.

²⁰ Akıllıoğlu, s. 63.

tutmaları" olarak tanımlamaktadır²¹. Elena Fierro ise, sadece ekonomik yardımlarla sınırlı kalmayan, diğer ekonomik araçları da göz önünde bulunduran "özel/belirli hedeflere ulaşmak amacıyla; üst seviyede ya da halk düzeyinde siyasi ve davranışsal değişiklikler ortaya çıkarmak için öncelikli olarak ekonomik araçların kullanılması ya da kullanılmaması" şeklinde bir tanımla aktarmaktadır²². Koşulluluk, büyük ölçüde koşula maruz kalan ülkenin davranışlarını değiştirmek ya da mevcut uygulamaları desteklemek amacıyla kullanılır²³

Fierro koşulluğu sözleşme/ilişki öncesi (*ex ante*) ve sözleşme sonrası (*ex post*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sözleşme sonrası (*ex post*) koşullulukta, söz konusu koşullar ikili ilişkinin başlamasıyla ortaya çıkar. Avrupa Birliğinin dış ticaret sözleşmelerindeki koşulluluk politikası sözleşme sonrası (*ex post*) koşula bağlamanın önemli bir örneğidir. Bu sözleşmelerin askıya alınmasına imkan veren insan hakları koşulları (*human rights clauses*) bu sözleşmelerin yürürlüğe girmesinden sonra etki gösterir²⁴. Dolayısıyla sözleşme sonrası insan hakları koşulları, sözleşmenin devam etmesinin koşullarıdır. Bir tarafın insan haklarını ihlal etmesi durumunda sözleşme devam ettirilmez; yani diğer taraf sözleşmeyi askıya alma ya da sözleşme kapsamındaki yardımları durdurma seçeneklerine başvurur. Benzer şekilde negatif koşulluluk, koşullara uyulmaması durumunda koşula maruz bırakılan ülkenin belirli menfaatlerden yoksun bırakılması anlamına gelir²⁵. İnsan haklarının sıklıkla ihlal edildiği gerekçesiyle dış yardımların kesilmesi negatif koşulluluğa örnektir. Koşulluluğun diğer türü de sözleşme/ilişki öncesi (*ex ante*) koşulluluktur. Buradaki koşullar sözleşmeye bağlı bir ilişkinin kurulmasına yönelik koşullardır. Koşullar gerçekleşmediği müddetçe söz konusu ilişki de kurulmaz. AB'nin genişleme politikaları bakımından gündeme gelen insan haklarına bağlı koşulluluk uygulamaları, sözleşme öncesi koşulluğun örneği olarak gösterilebilir²⁶. Keza ABD örneğinde görüleceği üzere dış yardım ilişkisinin insan hakları koşuluna bağlanması *ex ante* koşulluluğun bir tezahürüdür. *Ex ante* koşulluluğun da pozitif koşullulukla bağlantılı olduğu söylenebilir. Pozitif koşulluluk ilgili koşullar sağlanırsa, örneğin insan hakları açısından belirli standartlar gözetilirse, çeşitli menfaatlerin ortaya

²¹ Özdek, s. 21.

²² Fierro, s. 95 (First Draft of the OECD-Informal DAC Task Force on Conflict, Peace and Development Co-Operation, 1999, p. 26, point 105'ten naklen).

²³ Fierro, s. 96.

²⁴ Fierro, s. 98.

²⁵ Fierro, s. 99.

²⁶ Fierro, s. 98.

çıkacağı anlamına gelir. Bu daha çok koşula maruz bırakılan ülkenin insan hakları konusunda teşvik edilmesi şeklinde anlaşılabilir²⁷.

III. ABD DIŞ YARDIM YASALARI ÖRNEĞİ

ABD, 1974 yılında Dış Yardım Yasası'nda (*Foreign Assistance Act*) yaptığı değişikliklerle güvenlik yardımlarını insan hakları koşuluna bağlamıştır²⁸. Yasanın 502B maddesinin ilk fıkrasında, BM Antlaşması'ndan²⁹ kaynaklanan yükümlülükler ve ABD'nin anayasal gelenekleri gereğince, uluslararası olarak tanınan insan hakları ve temel özgürlükler konusunda artan saygıyı dünyanın her tarafında cesaretlendirmek ve desteklemek, ABD dış politikasının temel amacı olarak ifade edilmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında ağır insan hakları ihlalleri konusunda eylemleriyle devam eden bir model (*consistent pattern of gross violations*) oluşturan devletlere güvenlik yardımı yapılamayacağı belirtilmiştir. Benzer şekilde, "Leahy Yasası (*Leahy Law*)" olarak bilinen yasalar (Dış Yardım Yasası m. 620M ve 22 U.S Code m. 2378d) gereği, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı'nın, ağır insan hakları ihlalleri gerçekleştirdiği konusunda güvenilir bilgiler aldığı yabancı güvenlik birimlerine yardım amaçlı fonlar sağlaması yasaklanmıştır³⁰. Bu yasa uyarınca yabancı ülkelerin insan hakları ihlali gerçekleştiren güvenlik birimleri tek tek tespit edilmekte ve kamuoyuna açıklanmaktadır³¹. Güvenlik yardımlarına ilaveten, Dış Yardım Yasası'nda 1975 yılında yapılan değişikliklerle ekonomik yardımlar da insan hakları koşuluna bağlanmıştır³². 116. maddenin ilk cümlelerinde, uluslararası tanınan

²⁷ Fierro, s. 100

²⁸ Akıllıoğlu, ss. 64-65; Özdek, s. 21.

²⁹ Birleşmiş Milletler Örgütü'nü kuran Birleşmiş Milletler Antlaşması 26.06.1945'te imzalanmış ve 24.10.1945'te yürürlüğe girmiştir.

³⁰ About the Leahy Law, Fact Sheet, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, January 20, 2021, <https://www.state.gov/key-topics-bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/human-rights/leahy-law-fact-sheet/> (30.03.2021).

³¹ <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/02/Tab-1-Leahy-Make-Public-List-CY-20191.pdf> (30.03.2021). ABD Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesinde, bir yabancı ülkenin en uç güvenlik birimleri, örneğin Pakistan'daki "Koshar Polis Merkezi" (*Koshar Police Station*) gibi, isim isim yer almaktadır.

³² Comstock, Audrey L.: "*Gay Rights and U.S. Foreign Aid: A Look at Nigeria and Uganda*", *The Journal of International Relations, Peace Studies, and Development*, 2(1), 2016, s. 4. Comstock makalesinde, LGBT topluluğunun hak talepleri ile ABD'deki dış yardım arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu bağlamda yazar çeşitli ABD yönetimlerinin eşcinsel bireylerin hak taleplerine yaklaşımını incelemektedir. Yazara göre ABD'nin bu taleplere bakışı Obama yönetimiyle değişmiştir. Obama yönetiminde, "Lezbiyen, Gey, Biseksüel ve Transgender Bireylerin İnsan Haklarını Geliştirmeye Yönelik Uluslararası Girişimler" (*International Initiatives to Advance the Human Rights of Lesbian, Gay,*

insan haklarının ağır ihlali konusundaki eylemleriyle devam eden bir model oluşturan ülkelere yardım sağlanmayacağı belirtilmektedir. 116. maddenin (d) bendinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından her yıl Kongre'ye sunulmak üzere bir insan hakları raporu hazırlanacağı belirtilmektedir³³.

Bu bağlamda, Kongre'nin yıllık çıkardığı bütçe yasalarında (*appropriations act*) belirli ülkelere yönelik yardımı ve yaptırımları insan hakları koşuluna bağladığı görülmektedir³⁴. 1997 yılı Bütçe Yasası'nda Sırbistan-Karadağ'a yönelik 1994 yılında gönderilen yardımların, Kosova'daki insan hakları durumu ile ilgili ilerleme sağlanmadıkça ve insan hakları gözlemcilerinin ülkeye girişine izin verilmedikçe kaldırılmayacağı ifade edilmiştir (*Section 540*). Aynı yasaya göre, Guatemala ordusuna tahsis edilen yardımların gönderilmesi ve Guatemala'ya yönelik kısıtlamaların kaldırılması, ancak Guatemala ordusunun insan hakları ihallerini ortadan kaldırma konusunda iş birliği yaptığı ABD Başkanı tarafından Kongre'ye bildirilmesi halinde mümkün olacaktır (*Section 567*). Keza başka bir maddede, insan hakları açısından ilerleme sağlandığı konusunda ABD Başkanı Kongre'ye rapor vermedikçe

Bisexual, and Transgender Persons) başlıklı bir başkanlık bildirisi (*presidential memorandum*) yayımlanmıştır. Bildirinin girişinde Başkan, ABD diplomasisi ve dış yardımlarının "LGBT bireylerin insan haklarını desteklemek ve korumasını temin etmek amacıyla" bu bildiriye yayınladığını ifade etmektedir. Bildirinin üçüncü maddesinde, dış yardımlardan sorumlu birimlerin, LGBT bireylerin insan haklarını korumak amacıyla yabancı hükümetler, vatandaşlar, sivil toplum ve özel sektör ile irtibata geçilmesini temin etme konusunda devam eden çabalarını arttıracakları ifade edilmiştir. Bkz.: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/12/06/presidential-memorandum-international-initiatives-advance-human-rights-1> (29.03.2021). Bu bildiri Biden yönetimi tarafından 2021'de teyit edilerek ve daha da genişletilerek, "Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender, Queer ve İnterseks Bireylerin İnsan Haklarını Dünya Çapında Geliştirmeye İlişkin Bildiri" (*Memorandum on Advancing the Human Rights of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer, and Intersex Persons Around the World*) adıyla tekrar yayımlanmıştır. Biden tarafından yayınlanan bildirinin üçüncü maddesi, önceki bildirinin aynı maddesine ilaveten dış yardımdan sorumlu birimlerin yardım fonlarıyla ilgili karar verirken, fonların LGBT bireylerin insan haklarına etkisini de göz önünde bulunduracağını belirtmiştir. Bkz.: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/02/04/memorandum-advancing-the-human-rights-of-lesbian-gay-bisexual-transgender-queer-and-intersex-persons-around-the-world/> (29.03.2021).

³³ Foreign Assistance Act of 1961, <https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/Foreign%20Assistance%20Act%20Of%201961.pdf> (29.03.2021).

³⁴ Congressional Research Service: U.S. Foreign Assistance to the Middle East: Historical Background, Recent Trends, and the FY2021 Request (May 5, 2020), CRS Report R46344, 2020, <https://crsreports.congress.gov> (29.03.2021), s. 25.

Burma'ya gönderilen tüm dış yardımların durdurulduğu hükme bağlanmıştır (*Section 570*)³⁵.

Mısır'a yönelik yardımı koşula bağlayan yakın tarihli bütçe yasaları, politika üreticilerin dış yardımı insan hakları koşuluna bağlaması açısından öne çıkan başka bir örnektir³⁶. Örneğin 2020 yılındaki bütçe yasasında, Mısır'a gönderilen 1,3 milyar dolarlık yardımın 300 milyon doları Mısır'ın azınlık hakları, kadın hakları, ifade, medya ve toplanma özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve demokrasi konusunda ilerleme kaydettiğinin; Mısır'da siyasi mahkumların serbest bırakıldığı; insan hakları ihlali yapan güvenlik güçlerinin yargı önüne çıkarıldığı; hukuk dışı infazlar (*extrajudicial killings*) ve kaybolmaların soruşturulduğunun Dışişleri Bakanı'nca Kongre'ye rapor etmesi koşuluna bağlanmıştır (*Section 7041 (a) 3*). Dış yardımla ilgili benzer koşullar, aynı yasada Nepal (*Section 7044 (c) 2*), Sri Lanka (*Section 7044 (e)2*) ve Kolombiya (*Section 7045 (b) 2*) için de getirilmiştir³⁷.

Bunların yanında, ABD'nin uluslararası ticaret sözleşmelerinde de insan haklarına ilişkin şartlar koyduğu görülmektedir. Bu bakımdan ABD özellikle işçi haklarıyla ilgili şartların uluslararası ticaret sözleşmelerinde yer almasına özen göstermektedir³⁸. ABD'nin dış ticaret sözleşmelerine koyduğu insan hakları şartları özel olarak işçi haklarını ilgilendirmekte, işçi hakları dışındaki insan hakları şartlarına sözleşmelerde yer verilmemektedir³⁹. Örneğin, ABD-Meksika-Kanada arasındaki serbest ticareti düzenleyen sözleşmenin 23. bölümü işçilerle ilgilidir ve bu bölümde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Çalışma Yaşamında Temel İlkeler ve Haklar Bildirisi'nin dikkate alınacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, işçilerin toplanma özgürlüğü (sendika ve grev) ve toplu sözleşme

³⁵ 104th Congress Public Law 208, An Act Making Omnibus Consolidated Appropriations for the Fiscal Year Ending September 30, 1997, and for Other Purposes <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-104publ208/html/PLAW-104publ208.htm> (29.03.2021).

³⁶ Congressional Research Service, s. 25.

³⁷ An Act Making Further Consolidated Appropriations for the Fiscal Year Ending September 30, 2020, and for Other Purposes, <https://www.congress.gov/116/plaws/publ94/PLAW-116publ94.htm> (29.03.2021).

³⁸ Idris, İffat: Human Rights and Governance Provisions in OECD Country Trade Agreements With Developing Countries, Helpdesk Report 2017, s. 3.

³⁹ IDRIS: s. 7.

hakkı zikredilmekte, zorunlu çalıştırmanın, çocuk işçiliğinin ve iş/ücrette ayrımcılığın her türünün yok edileceği hükme bağlanmaktadır⁴⁰.

IV. AB DIŞ TİCARET VE İŞ BİRLİĞİ SÖZLEŞMELERİ ÖRNEĞİ

Dış ticaret sözleşmelerine insan hakları koşulları getirilmesi konusunda öne çıkan asıl örnek Avrupa Birliği'dir. İkili ticaret ve iş birliği sözleşmelerine insan haklarına ilişkin koşul konması, 1990'ların başından itibaren Avrupa Topluluğu'nun üçüncü ülkelerle imzaladığı sözleşmelerde kendini göstermeye başlamıştır⁴¹. Avrupa Birliği'nin insan hakları koşulluluğuna yaklaşımı iki ilkeye dayanmaktadır. Birincisi, ekonomik destekler geliştirmekte olan ülkelerin demokratik standartlara ve insan hakları normlarına uyumu şartıyla verilen ayrıcalıklar olarak görülür ve söz konusu standart ve normlara uymayan ülkelere bu ayrıcalıklar tanınmaz. İkincisi, Avrupa Birliği'nin, insan haklarını ihlal eden ülkelere ekonomi politikaları ile destek olmaması gerekir⁴².

1992'de Maastricht'te imzalanan Avrupa Birliği Sözleşmesi insan hakları koşulluluğuna açıkça temel oluşturabilecek bazı hükümler içermektedir⁴³. Sözleşmenin 3. maddesinin 5. fıkrasında da birliğin dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini savunacağı ve "*çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına ve Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına*" katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Keza, 21. maddenin ilk fıkrasında "*Birliğin uluslararası alandaki eylemi ... şu ilkelere dayanır: ... insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı*" ifadesi yer almaktadır⁴⁴. Bu hükümler, dış ticaret sözleşmelerindeki insan hakları koşulluluğunun hukuki

⁴⁰ ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (United States-Mexico-Canada Agreement / USMCA), daha önce bu ülkeler arasındaki serbest ticareti düzenleyen Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın yerine gelmiştir ve 1 Temmuz 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bkz.: <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement/agreement-between> (30.03.2021).

⁴¹ Brandtner, Barbara / ROSAS, Allan: "*Human Rights and the External Relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice*", European Journal of International Law, 9, 1998, s. 473.

⁴² Bartels, Lorand: *The Application of Human Rights Conditionality in the EU's Bilateral Trade Agreements and Other Trade Arrangements with Third Countries*, European Parliament, Brussels 2008, s. 1.

⁴³ Nogueras / Martinez: s. 314.

⁴⁴ <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (30.06.2021).

temeli olarak görülebilir⁴⁵. Avrupa Parlamentosu'nun (AP) 12 Mart 1993 tarihli, "Dünyada İnsan Hakları" kararında da koşula bağlama Avrupa Topluluğu'nun resmi bir politikası olarak kabul etmiştir⁴⁶. Kararda "standartlaştırılmış insan hakları şartlarının/ibarelerinin gelecekte akdedilecek bütün yardım ve ticaret sözleşmelerine dahil edilmesi topluluğun dış politikasının merkezi unsurlarından biri" olarak nitelendirilmektedir⁴⁷. AP'nin 2005 tarihli "Avrupa Birliği Sözleşmelerinde İnsan Hakları ve Demokrasi Şartı/İbaresini" başlıklı kararında, AB Antlaşması'nın 3. maddesine ve 1993 tarihli AP kararlarına atıfta bulunulmuş; uluslararası sözleşmelerde demokrasi ve insan hakları şartlarının yer alması AB dış politikasının kilit taşı olarak nitelendirilmiş; "üçüncü bir ülkeyle sözleşme imzalanırken, bu ülkenin insan haklarına ilişkin uluslararası standartlara uyduğundan ve sözleşmede insan hakları şartı bulunduğundan emin olmak Avrupa Birliği'nin sorumluluğudur" denmiştir⁴⁸.

Örneğin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Arjantin arasında imzalanan Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Sözleşmesi'nin ikinci maddesi "Topluluk ile Arjantin arasındaki iş birliği bağlarının ve bu Sözleşmenin, Topluluk ve Arjantin'in gerek iç gerekse dış işlerindeki siyasetlerine kaynaklık eden demokratik ilkeler ve insan hakları temeline tümüyle dayandığı" ifade edilmektedir⁴⁹. Benzer şekilde Avrupa-Akdeniz (Euro-Mediterranean) İş Birliği Sözleşmeleri kapsamında çeşitli Arap ülkeleriyle imzalanan ve ticaret ortaklıkları kuran sözleşmelerde de bu yönde maddelere rastlamak mümkündür⁵⁰.

Avrupa Topluluğu ile Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeler grubu arasındaki iş birliğini düzenleyen Lome Sözleşmesi'nin 5. maddesinde sözleşmenin

⁴⁵ Avrupa Komisyonu: Using EU Trade Policy to promote fundamental human rights: current policies and practice, 2012, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/february/tradoc_149064.pdf (30.06.2021).

⁴⁶ Akıllıoğlu, s. 65.

⁴⁷ Official Journal of the European Communities, C 115, Volume 36, 26 April 1993, s. 220; bkz.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1993_115_R_0200_01&from=EN (16.03.2021).

⁴⁸ Official Journal of the European Union, C 290 E, Volume 49, 29 November 2006, ss. 110 vd. bkz.: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006IP0056:EN:HTML> (17.03.2021).

⁴⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21990A1026%2801%29> (18.03.2021).

⁵⁰ Sözleşmelere şuradan bakılabilir: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar14104> (17.03.2021).

taraflarının insan haklarına bağlı olduğu vurgulanmış, insan haklarına ilişkin uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler tekrar edilmiş ve iş birliğinin insan haklarına saygı temelinde ve bu amaca yönelik olarak faaliyete geçirileceği ifade edilmiştir. Aynı sözleşmenin 366a maddesinde ise 5. maddeden doğan yükümlülüklerin ihlal edilmesi durumunda, Sözleşmenin ihlalcı ülkede uygulanmasının askıya alınabileceği yani iş birliğinin durdurulabileceği karara bağlanmıştır⁵¹. Günümüzde Lome Sözleşmesi'nin yerini alan Catanou Sözleşmesi'nin 9 ve 96. maddeleri uyarınca insan hakları ihlalleri dolayısıyla Sözleşmeyi askıya alabilmek mümkündür⁵². Keza birçok sözleşmede benzer insan hakları koşulları vardır⁵³. Bartels'in de belirttiği üzere, AB'nin uluslararası sözleşmelere koyduğu insan hakları şartları/ibareleri görece standart şekilde düzenlenmiştir ve büyük ölçüde aynı şekilde ifade edilmektedir. Yazar AB-Orta Amerika sözleşmesindeki insan hakları koşulunun benzer sözleşmelerdeki standart ifadelerle iyi bir örnek olduğunu ifade etmektedir:

*Hukukun üstünlüğüne ve Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde ortaya konan demokratik prensiplere ve temel insan haklarına saygı, her iki tarafın gerek iç gerekse dış işlerine yönelik politikalarının temelini oluşturur ve bu sözleşmenin esaslı bir unsurunu teşkil eder.*⁵⁴

⁵¹Agreement Amending the Fourth Convention of Lomé signed in Mauritius on 4 November 1995 between African, Caribbean and Pacific Group of States and European Community, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/62e2bc33-18c9-4aa5-a1f7-55867a57666d/language-et> (30.06.2021).

⁵² Partnership agreement between the members of the African, Caribbean and Pacific Group of States of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part, signed in Cotonou on 23 June 2000, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A02000A1215%2801%29-20180531> (30.03.2022). Ayrıca bkz.: BARTELS, Lorand: Human Rights and Sustainable Development Obligations in EU Free Trade Agreements, University of Cambridge Faculty of Law, Legal Studies Research Paper Series, Paper no. 24/2012, 2012, s. 2. Catanou ve ondan önce gelen Lome Sözleşmeleri'ndeki siyasi koşulluluk uygulamalarını ayrıntılı ve eleştirel bir yaklaşımla inceleyen bir çalışma için bkz.: GÜVEN, Simay: Kalkınmada İşbirliğinde Siyasi Koşulluluk: Lomé / Cotonou Ortaklığı - Eleştirel Bakış, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No: 28, Ankara 2008.

⁵³ Örneğin, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Arjantin arasında imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği sözleşmesinin ikinci maddesi (Bkz.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21990A1026%2801%29> (18.03.2021)) ve Avrupa-Akdeniz (Euro-Mediterranean) İşbirliği Sözleşmeleri kapsamında çeşitli Arap ülkeleriyle imzalanan ve ticaret ortaklıkları kuran sözleşmelerde (Bkz.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar14104> (17.03.2021)) yer alan hükümler insan hakları koşulları getirmektedir.

⁵⁴ Bartels, s. 4.

İnsan hakları koşulluğunun diğer ve belki de en bilinen uygulaması AB'nin genişleme politikaları bağlamında ortaya çıkmıştır. 21-22 Temmuz 1993 tarihlerinde Kopenhag'ta toplanan Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi (European Council) toplantısı sonucunda açıklanan sonuç bildirisinde genişlemenin siyasi koşullarından biri olarak insan hakları gösterilmiştir. Bildiride üyeliğin aday ülkede insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü garanti altına alan oturmuş kurumlar geliştirilmesine ve azınlık haklarının korunmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir⁵⁵. Bu bağlamda, adaylık müzakereleri kapsamında açılan 35 fasıldan birisi de "yargı ve temel haklar" başlığını taşımaktadır. Adaylığa ilişkin AB Komisyonu tarafından hazırlanan ilerleme/ülke⁵⁶ raporlarında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen kararlar dikkate alınmakta böylece üyeliğin mümkün olabilmesi için aday ülkenin iç mevzuatını AİHM kararlarına göre düzenlemesi gerekmektedir⁵⁷. Türkiye'nin AB adaylık sürecinde hazırlanan raporlardan da bu durumu gözlemlemek mümkündür. Raporlarda "Yargı ve Temel Haklar" ve "Adalet, Özgürlük ve Güvenlik" isimli 23 ve 24. fasıl kapsamındaki değerlendirmeler "Öncelikli Temel İlkeler" başlığı altında ele alınmakta, bu değerlendirmelerde AİHM kararlarına sıklıkla yer verilmektedir. Keza, AB aday ülkelere aktarılan Katılım Öncesi Yardım Aracı fonu olarak adlandırılan yardımlar da insan hakları koşuluna bağlanmıştır. Türkiye'ye bu kapsamda aktarılan fonlar 2017 ve 2018 yıllarında insan haklarına ilişkin durum gerekçe gösterilerek AB tarafından durdurulmuştur⁵⁸.

⁵⁵ European Council in Copenhagen, 21-22 June 1993, Conclusions of the Presidency, s. 13, bkz.: https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf (18.03.2021).

⁵⁶ AB üyelik sürecindeki ilerlemelere ilişkin Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan raporlar 2016 yılına kadar ilerleme raporu 2016'dan sonra ülke raporu olarak adlandırılmıştır. Türkiye'nin adaylık sürecine ilişkin ilerleme/ülke raporları için bkz.: https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html (20.03.2021).

⁵⁷ PETRAJ, Marseda: Avrupa Birliği Katılım Öncesi Sürecinde İnsan Hakları Koşulluluğu: Arnavutluk Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s. 99.

⁵⁸ Turkey: MEPs cut support by €70m due to no improvement in respect for EU values, 02.10.2018, bkz.: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180926IPR14407/turkey-meps-cut-support-by-EU70m-due-to-no-improvement-in-respect-for-eu-values> (20.03.2021); Türkiye'ye AB yardımlarında kesinti, DW Türkçe, 02.10.2018, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-ab-yard%C4%B1mlar%C4%B1nda-kesinti/a-45727453> (20.03.2021).

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrası insan hakları normlarının evrenselleşmesi insan haklarını uluslararası meşruiyet ölçütlerinden birine dönüştürmüştür. Öyle ki; devletler birbirleriyle kurdukları ilişkide insan hakları normlarına riayet konusunu da göz önünde bulundurabilmektedir. Bu bakımdan insan hakları, insan haklarını korumaya yönelik sözleşmelerle sınırlı kalmamış; dış ticaret, iş birliği ya da ekonomik yardım gibi konulara da yansımıştır. ABD ve AB örneklerinde görüldüğü üzere, insan hakları normlarına riayet edilmesi dış ticaret sözleşmelerinde temel şart olarak gösterilmiştir. Bu şartlar, sözleşmelerin esas konusu olan ekonomi ya da iş birliğini hiç ilgilendirmese de insan hakları ihlalleri sebebiyle sözleşmenin feshedilebilmesi ya da askıya alınması imkanını getirmektedir.

Yukarıda ABD mevzuatından ve AB'nin yaptığı sözleşmelerden örneklerle insan hakları koşulluluğunun hukuksal çerçevesini ortaya koymaya çalıştık. ABD'nin 1974 yılından itibaren çıkardığı dış yardımlara yönelik yasalar, bu yasalar çerçevesinde yıllık olarak hazırlanan insan hakları raporları ve bu raporların göz önünde bulundurulması suretiyle bütçe yasalarında bazı ülkelere sınırlamalar getirilmesi yerleşik bir uygulama halini almış görünmektedir. Keza, AB'nin iş birliği sözleşmelerine standart bir insan hakları koşulu getirmesi, genişleme politikalarında insan haklarını birincil şartlardan biri olarak kabul etmesi de AB'nin oturmuş bir politikası olarak göze çarpmaktadır. Bu bakımdan insan hakları koşulluluğu gerek ABD gerekse AB'nin dış yardım ve iş birliği ilişkileri bakımından yerleşik bir hukuksal araç görüntüsü vermektedir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler:

Akıllıoğlu, Tekin: İnsan Hakları (Kavram – Kaynaklar Ve Koruma Sistemleri), Yetkin, Ankara 2019.

Avrupa Komisyonu: Using EU Trade Policy to promote fundamental human rights: current policies and practice, 2012, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/february/tradoc_149064.pdf (30.06.2021).

Bartels, Lorand: Human Rights and Sustainable Development Obligations in EU Free Trade Agreements, University of Cambridge Faculty of Law, Legal Studies Research Paper Series, Paper no. 24/2012, 2012, https://www.coris.uniroma1.it/sites/default/files/Bartels-2012_0.pdf (17.03.2021).

Bartels, Lorand: The Application of Human Rights Conditionality in the EU's Bilateral Trade Agreements and Other Trade Arrangements with Third Countries, European Parliament, Brussels 2008.

Brandtner, Barbara / ROSAS, Allan: *"Human Rights and the External Relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice"*, European Journal of International Law, 9, 1998.

Brems, Eva: Human Rights: Universality and Diversity. Martinus Nijhof Publishers, The Hague 2001.

Comstock, Audrey L.: *"Gay Rights and U.S. Foreign Aid: A Look at Nigeria and Uganda"*, The Journal of International Relations, Peace Studies, and Development, 2(1), 2016.

Congressional Research Service: U.S. Foreign Assistance to the Middle East: Historical Background, Recent Trends, and the FY2021 Request (May 5, 2020), CRS Report R46344, 2020, <https://crsreports.congress.gov> (29.03.2021).

Doğan, İlyas: Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar, Astana, Ankara 2014.

Donnelly, Jack / Whelan, Daniel J.: International Human Rights, Routledge, New York 2020.

Donnelly, Jack: Universal Human Rights in Theory and Practice. Ithaca University Press, Ithaca and London 2013.

Fierro, Elena: European Union's Approach to Human Rights Conditionality in Practice, Martinus Nijhof Publishers, The Hague 2003.

Güneş, Ahmet M.: İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Adalet, Ankara 2020.

Güven, Simay: Kalkınmada İşbirliğinde Siyasi Koşulluluk: Lomé / Cotonou Ortaklığı - Eleştirel Bakış, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No: 28, Ankara 2008.

İdris, İffat: Human Rights and Governance Provisions in OECD Country Trade Agreements With Developing Countries, Helpdesk Report 2017

Kaygusuz, Özlem: *"Egemenlik ve Vestfalyan Düzen"*, Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler içinde, ed. Evren BALTA, İletişim, İstanbul 2014.

Kiraz, Sami: "*Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü*", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi. 5(1), 2012.

Nogueras, Diego J. Linan / MARTINEZ, Louis M. Hinojosa: "Human Rights Conditionality in the External Trade of the European Union: Legal and Legitimacy Problems", *Colombia Journal of European Law*, 7, 2001.

Özdek, Yasemin: *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları: Eleştirel Bakışlar*, Öteki, Ankara 2000.

Özel Özcan, Merve Suna: "*Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi*", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(1), 2019.

Petraj, Marseda: *Avrupa Birliği Katılım Öncesi Sürecinde İnsan Hakları Koşulluluğu: Arnavutluk Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

Rawls, John: *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Salihpaşaoğlu, Yaşar / Gümüş Boyacı, Özgem Tuğçe: "*Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı*", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 2020.

Tatar, Dilara Buket: *Doğa Bilimlerinin Hukuk Felsefesine Etkisi: Modern ve Postmodern Paradigma Ekseninde Bir Değerlendirme*, Onikilevha, İstanbul 2020.

İnternet Kaynakları:

104th Congress Public Law 208, An Act Making Omnibus Consolidated Appropriations for the Fiscal Year Ending September 30, 1997, and for Other Purposes <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-104publ208/html/PLAW-104publ208.htm> (29.03.2021).

About the Leahy Law, Fact Sheet, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, January 20, 2021, <https://www.state.gov/key-topics-bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/human-rights/leahy-law-fact-sheet/> (30.03.2021).

An Act Making Further Consolidated Appropriations for the Fiscal Year Ending September 30, 2020, and for Other Purposes,

<https://www.congress.gov/116/plaws/publ94/PLAW-116publ94.htm>
(29.03.2021).

European Council in Copenhagen, 21-22 June 1993, Conclusions of the Presidency, s. 13, bkz.:

https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf (18.03.2021).

Foreign Assistance Act of 1961,

<https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/Foreign%20Assistance%20Act%20of%201961.pdf> (29.03.2021).

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21990A1026%2801%29> (18.03.2021).

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21990A1026%2801%29> (18.03.2021).

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar14104>
(17.03.2021).

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar14104>
(17.03.2021).

<https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/12/06/presidential-memorandum-international-initiatives-advance-human-rights-l> (29.03.2021).

https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html (20.03.2021).

<https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/02/Tab-1-Leahy-Make-Public-List-CY-20191.pdf> (30.03.2021).

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/62e2bc33-18c9-4aa5-a1f7-55867a57666d/language-et> (30.06.2021).

<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/02/04/memorandum-advancing-the-human-rights-of-lesbian-gay-bisexual-transgender-queer-and-intersex-persons-around-the-world/>
(29.03.2021).

Official Journal of the European Communities, C 115, Volume 36, 26 April 1993,
<https://eur-lex.europa.eu/legal->

content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1993_115_R_0200_01&from=EN
(16.03.2021).

Official Journal of the European Union, C 290 E, Volume 49, 29 November
2006, ss. 110 vd. [https://eur-
lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006IP0056:EN:HTML](https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006IP0056:EN:HTML)
(17.03.2021).

The Catanou Agreement,
https://www.europarl.europa.eu/intcoop/acp/03_01/pdf/mn3012634_en.pdf
(01.04.2021).

Turkey: MEPs cut support by €70m due to no improvement in respect for EU
values, 02.10.2018, [https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-
room/20180926IPR14407/turkey-meps-cut-support-by-EU70m-due-to-no-
improvement-in-respect-for-eu-values](https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180926IPR14407/turkey-meps-cut-support-by-EU70m-due-to-no-improvement-in-respect-for-eu-values) (20.03.2021).

Türkiye'ye AB yardımlarında kesinti, DW Türkçe, 02.10.2018,
[https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-ab-yard%C4%B1mlar%C4%B1nda-
kesinti/a-45727453](https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-ab-yard%C4%B1mlar%C4%B1nda-kesinti/a-45727453) (20.03.2021).